

УДК 821.161.2:316.613.2(477.83)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-17>

**ОДЕРЖИМІСТЬ У ТВОРЧОСТІ О. ЖОВНИ:
ПСИХОПОЕТИКАЛЬНІ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ
«S. H. SECOND HAND»)**

**OBSESSION IN THE WORKS OF O. ZHOVNA:
PSYCHOPATHOLOGICAL ASPECTS (WITH REFERENCE
TO THE STORY "S. H. SECOND HAND")**

Дергачова О. В.,*orcid.org/0000-0003-2748-3535**аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка***Михида С. П.,***orcid.org/0000-0002-0921-0819**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

Стаття присвячена дослідженню феномену одержимості у прозі О. Жовни на матеріалі його повісті «S. H. Second Hand». Особлива увага приділяється психопоетикальним аспектам творчості письменника, адже це дозволяє краще зрозуміти глибинні мотиви вчинків і складність психосвіту його героїв та зв'язок із особистістю автора.

У статті наголошується на тому, що вивчення окремих аспектів одержимості в творчості письменника вимагає застосування інструментарію та методології психопоетики. Це сприяє розкриттю психологічних мотивів одержимості, дослідженню впливу несвідомого на поведінку людини. Мегатекст О. Жовни виявляє цей феномен, уможливує проникнення у творчу лабораторію митця, увиразнює кореляцію особистого і художнього.

Дослідження художньої трансформації ідеї одержимості у психосвіті письменника включає в себе розгляд низки складних філософських, етичних та естетичних питань, які пов'язані з розумінням психологічної структури його особистості.

Творчість О. Жовни пов'язана з темою одержимості, яка проявляється в образах незвичайних героїв з девіантною поведінкою, що відчувають себе відкинутими суспільством і не знаходять спільності з ним. Найбільш радикально мотив одержимості в творчості О. Жовни представлено у його повісті «S. H. Second Hand». У статті стверджується, що одержимість у психосвіті О. Жовни – це пограничний стан, відділений від реальності, який є характерним для тих, хто сам є неприйнятним у суспільстві. Одержимість обов'язково містить елемент містики і корелює з потойбіччям. Наголошується на тому, що в повісті «S. H. Second Hand» одержимість має сильну сексуальну складову. При цьому в інших творах може набувати інших, не обов'язково сексуальних, форм, проте завжди пов'язана з сакральністю, творчістю і патологічністю.

У дослідженні увагу зосереджено на тому, що аналіз феномену одержимості у психопоетикальній парадигмі О. Жовни дозволяє розкрити його власний містицизм, акцентуацію на ідеї фатуму та приреченості. Розробка цієї проблеми є важливим кроком до розуміння творчого процесу письменника в цілому та його особистості зокрема.

Ключові слова: одержимість, психопоетика, структура особистості, психоаналіз, містицизм, ідея фатуму, приреченість, О. Жовна.

The article is devoted to the study of the phenomenon of obsession in the prose of O. Zhovna, based on his story "S. H. Second Hand." Special attention is paid to the psychopoetic aspects of the writer's work, as this allows for a

better understanding of the deep motives of the actions and the complexity of the psyche of his characters, as well as the connection with the author's personality.

The article emphasizes that the study of individual aspects of obsession in the writer's work requires the application of the tools and methodology of psychopoetics. This contributes to the disclosure of the psychological motives of obsession and the study of the influence of the unconscious on human behavior. The megatext of O. Zhovna highlights this phenomenon, allowing for penetration into the creative laboratory of the artist and clarifying the correlation between the personal and the artistic.

The study of the artistic transformation of the idea of obsession in the writer's psyche includes the consideration of a number of complex philosophical, ethical, and aesthetic issues related to understanding the psychological structure of his personality.

O. Zhovna's work is associated with the theme of obsession, which is manifested in the images of unusual characters with deviant behavior who feel rejected by society and cannot find common ground with it. The most radical motive of obsession in O. Zhovna's work is presented in his story "S. H. Second Hand". The article asserts that obsession in O. Zhovna's psyche is a borderline state, separated from reality, which is characteristic of those who themselves are unacceptable to society. Obsession necessarily contains an element of mysticism and correlates with the otherworldly. It is emphasized that in the story "S. H. Second Hand," obsession has a strong sexual component. However, in other works, it may take on different, not necessarily sexual, forms, but it is always associated with sacredness, creativity, and pathology.

The article focuses on the fact that the analysis of the phenomenon of obsession in the psychopoetic paradigm of O. Zhovna allows us to reveal his own mysticism, emphasis on the ideas of fate and inevitability. The development of this issue is an important step towards understanding the writer's creative process as a whole and his personality in particular.

Key words: obsession, psychopoetics, structure of personality, psychoanalysis, mysticism, idea of fate, inevitability, O. Zhovna.

Постановка проблеми. Одержимість як один з найбільш давніх феноменів характеризується загальнолюдською важливістю та, втілюючись у культурні коди, вбирає в себе риси конкретного менталітету. Універсальний характер цього явища легко відтворюється за фактами міфології, фольклору та релігійних доктрин.

Тема одержимості стає все більш актуальною в літературній критиці, особливо в контексті постмодерної літератури. Це явище, що репрезентує пограничний стан психіки, коли людина підкорюється волі іншої людини чи істоти, знаходить своє відображення у творах багатьох письменників.

Вивчення окремих аспектів одержимості як складової психосвіту письменника потребує психопоектикального підходу, який допомагає розкрити глибинні психологічні мотиви одержимості, досліджуючи несвідоме та його вплив на поведінку людини, і дає можливість проаналізувати художнє втілення цього феномену в мегатексті письменника, а також дослідити його зв'язок із особистістю автора.

Аналіз феномену одержимості у творчості О. Жовни видається нам особливо цікавим з огляду на те, що цей мотив використовується досить часто і поєднується з містицизмом, ідеями фатуму та приреченості. Вивчення явища одержимості допоможе провести реконструкцію психосвіту автора, що є важливим кроком до розуміння творчого процесу в цілому.

Таким чином, розробка проблеми репрезентації в прозі письменника ідеї одержимості охоплює в собі низку складних філософських, етичних та естетичних питань, пов'язаних із розумінням психоструктури його особистості, і тим самим визначає актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художній дискурс психопатологічних станів, серед яких і одержимість, став предметом окремих літературознавчих розвідок. Серед них – праці С. Вівчар [1], М. Куценко [2], М. Нестелеєва [3], Р. Мнича [4], О. Мазяр [5], О. Онуфрієнко [6], Б. Пастух [7], А. Печарського [8], А. Черниш [9]. Психопоектикальний підхід до визначення психоструктури письменників українського модерну, у творах яких прослідковуються психопатологічні стани героїв, застосовуємо у своїх працях [10]. Проте наразі немає розвідок, у яких представлено психопоектикальне дослідження творчості О. Жовни з огляду на поширений в його творах мотив одержимості.

Мета дослідження полягає в аналізі феномену одержимості в творчості Олександра Жовни з використанням психопоетичного підходу, що дозволить розкрити окремі аспекти психосвіту письменника, зокрема, вивчення впливу одержимості на формування художнього образу та мотивацію творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одержимість – це часткове або повне підкорення розуму та свідомості людини істоті або явищу. За своєю природою одержимість – явище важко збагненне, яке одночасно як лякає, так і притягує, викликаючи прагнення пізнати його загадку. Поступово від містично-релігійного розуміння феномену одержимості людство переходить до її повсякденного, побутового тлумачення (одержимість коханням, одержимість творчістю, одержимість ідеєю) і наукового осмислення (одержимість як особливий, змінений стан людської свідомості і психопатологія). Так народжуються дві основні форми одержимості: містична і побутова, які супроводжують це явище протягом всієї його еволюції.

Одержимість – це «повне і всепоглинаюче підкорення розуму людини чомусь, будь то думка або бажання, зацикленість, підкорення своєму «я» або певній ідеї» [11, с. 56], надмірна концентрація на ній, гіперфіксація, яка «позбавляє людину змоги розуміти і співчувати іншому, робить її глухою і засліпленою, оголює всі її рани і страждання, всю її екзистенційну крихіткість» [9, с. 122]. Примітно, що цікавість до явища одержимості саме з боку психології, а не міфології чи релігії, виникає з появою психоаналізу, методологія якого використовувала інтроспекцію людини через пояснення несвідомих зв'язків та процесів. Тлумачення феномену одержимості в психоаналітичних дослідженнях пов'язане з категоріями свідомого і несвідомого, нарцисизму та лібідо (З. Фройд) [12], теорією архетипів, зокрема протиставленням архетипів Темряви та Світла (К. Г. Юнг) [13].

За словами М. Фуко, саме в літературних текстах можна знайти найбільш вагомий матеріал для досліджень, що стосуються такого феномену, як одержимість [14, с. 115]. Для постмодерної літератури характерний мотив одержимості, який актуалізує стан психічної межі, в якій герої захоплюються ідеєю настільки, що втрачають відчуття реальності. Письменники, використовуючи мовні перекручування, безумні образи та сюжети, намагаються створити некерований дискурс, прагнуть відкрити нові горизонти особистості, яка не належить собі, є залежною від предмету своєї одержимості. Такі твори вирізняються поглибленим психологізмом, екзистенційністю, міфологічністю, інтертекстуальністю, а також низкою психоаналітичних кодів.

Творчість О. Жовни пов'язана з тематикою одержимості, яка реалізується в незвичайних героях, часто з девіантною поведінкою, не прийнятних, відкинутих суспільством, які не відчують зв'язку з ним. Я. Поліщук пише: «Персонажі О. Жовни не просто самотні, в багатьох випадках вони неординарні, здебільшого девіантні, а отже, предметом стійкого інтересу О. Жовни є ті стани та форми людської психіки, які виходять поза рамки раціонального чи її упрост кореняться в підсвідомому» [15, с. 165].

Найбільш радикально мотив одержимості в творчості О. Жовни представлений у його повісті «S. H. Second Hand». І. Котик з цього приводу пише: «При першому читанні повість вражає своєю жорстокістю; поведінка героя-оповідача призвела до двох смертей, та із собою, як з'ясовується наприкінці, він теж розквітається власноруч» [16, с. 286]. Власне, у повісті перед читачем постає герой, який із самотнього, нещасливого в шлюбі, зі складним дитинством, сповненим травмами, але цілком пересічного чоловіка перетворюється на вбивцю, одержимого місією, яку він до кінця не розуміє, але, поза тим, виконує.

Формування ключових деструктивів у психологічній організації героя розпочинається із записки-запрошення на похорон, яку герой знаходить у кишені щойно придбаного в секонд-хенді піджака. Уже в цей момент герой відчуває свою особливість, обраність, і це відчуття видається йому дуже приємним: «А що, коли відгукнутися на запрошення? Адже господар піджака тепер я, а оскільки запрошення в кишені мого піджака, то кому, як не мені, воно адресоване? Я навіть посміхнувся від збудження, яке раптом захопило мене» [17, с. 318].

У цей момент герой стає учасником гри – «грандіозної вселенської містифікації, де все сплановано незалежно від волі учасників – від початку і до кінця» [18, с. 150]. Вважаючи себе особливим, обраним, він перетворюється, за словами Л. Іванишиної, на «героя-маріонетку, ідея якої не є чужою для О. Жовни» [19, с. 25].

Коли герой приїздить на електричці до місця призначення і знаходить будинок, адреса якого була вказана в записці, він потрапляє в особливий локус, паралельну реальність, створену спеціально для нього, для того, щоб він виконав велику місію справедливості, кари за провину. Ця реальність незвична, інша, в ній є місце тіням та звукам, привидам, містиці, в ній час тече не так, як поза нею, але ця ненормальність героя зовсім не лякає, бо і він – поза нормою.

Із цього приводу О. Жовна зауважує: «Він інший – ненормальний. У нього проблема ненорми. Разом з тим він – особистість, і він непоодинокий у цьому світі. В одних ненормально з творчістю – вона їхня життєва необхідність, в інших – із психікою – вона не сприймається загалом. Від нерозуміння, нереалізованості – душевна пустка, що справді може перерости в паталогію – трагічну і фатумну. Хіба це не варте співчуття? Навіть тієї ж самої норми. Адже вона така свідомо, має розуміти. Тим більше, дивних меншин, від яких, між іншим, я не відокремлюю і себе» [1, с. 25]. Тим самим О. Жовна ідентифікує себе як меншість, не-норму, людину, яка потребує творчості, і її відсутність, нереалізованість можуть привести до сумних, фатальних наслідків. Одержимість ідеєю, яку ніяк не обмежує зовнішній світ та не урівноважує сам герой, веде до втрати людської ідентичності.

3. Фройд, розглядаючи співвідношення свідомого та несвідомого, писав про те, що несвідоме становить регулярну і необхідну фазу в процесах, які перебувають в основі психічної діяльності; кожен психічний акт починається як неусвідомлений і може залишитися таким або, розвиваючись далі, проникнути в свідомість, залежно від того, чи зустрічає він опір чи ні» [23, с. 18]. Найбільш чітко несвідомі прояви особистості реалізуються в снах, стані гіпнозу, коли людина відкидає набуте свідоме, яке контролює та обмежує її. Припускаємо, що для людей, які поза нормою, несвідоме, яке і є справжнім виявом особистості, можливе також і в інших станах – наприклад, в моменти творчості.

Герой повісті «S. H. Second Hand», потрапивши до будинку Наталі Дей, опиняється в середовищі, де несвідома частина його особистості, неконтрольована суспільними нормами, нічим не обмежується. Локус будинку, в якому опинився головний герой – це своєрідний маргінес реальності, для якого притаманний пограничний стан, коли людина перебуває між свідомістю і несвідомістю, між реальністю і фантазією, який символізує собою тонку межу між свідомим та несвідомим. Символічним видається те, що у цьому будинку немає замків, а отже – заборон, єдині двері, які закриваються – вхідні. Варто потрапити до нього – і реальність змінюється.

У цій новій реальності є місце для власниці будинку, вже десять років, як мертвої, але фізично присутньої в будинку, для головного героя, який відчуває свою особливість від того, що його обрала ця таємнича незнайомка для виконання незрозумілої, але дуже важливої місії, і вони – представники того ж паралельного світу, «такі собі старички-розбійники, що й уособлюють собою другі руки – second hand, руки, якими вони здійснюють свої шокуючі й вишукані злочини» [20, с. 25]. Саме вони і є сакральним, нумінозним началом, яке означає надзвичайну силу або присутність і перевищує наше розуміння, не може бути повністю досягнутим або вираженим раціонально, але є відчуттям загадковості, святості та трансцендентності.

Герой радо приймає умови гри, яку йому пропонують містичні сили – він готовий жити у таємничому будинку: «Я пробуду тут стільки, скільки мені заманеться. Я знайшов місце, яке забезпечить виключну самотність, маю на увазі, що мені не набридатиме оточення людей. Вони справді тяжкі й надокучливі. Вони грубі й неповороткі, як в рухах, так і в мріях. Вони такі важкі і незграбні, тому що матеріальні з переповненими шлунками. Інша справа – мої нові знайомі, вони витончені й прозорі, з ними приємно мати справу. Скільки делікатності й такту. Довершеність теперішнього мого оточення не викликало сумнівів» [17, с. 329]. У героя

не залишилося своїх цілей: «Відсутність прагнень – чи то не досягнення? Я цілком віддався тому, що відбувалося, не цікавлячись наслідками». Герой розуміє: тут він для чогось дуже важливого, він – особливий, вона його обрала, і заради того, щоб втілити те, що їй потрібно, він готовий зробити все, навіть не розуміючи, навіщо він це робить.

Одержимість великою місією, відчуттям своєї обраності приносить героєві ейфорію, безпідставну радість: «Певно, щось подібне відчувають залежні від морфію, коли їм зроблять ін'єкцію» [17, с. 329].

Згідно теорії психоаналізу, будь-яка психічна діяльність людини спричинюється двома протилежними спонуканнями – потягом до життя та потягом до смерті. Лібідо – енергія сексуального потягу – здатна реалізуватися через сексуальну поведінку, тоді як потяг до смерті – Танатос – є підґрунтям усіх виявів жорстокості.

Головний герой, одержимий ідеєю важливої місії, відкидає потяг до життя, власне життя і життя інших людей не є для нього ніякою цінністю. До прикладу, він легко відрізає собі мізинець тільки для того, щоб на власному прикладі показати, що це не страшно та не дуже боляче.

Безсумнівно, одержимість у творі О. Жовни має сексуальну природу. Лібідо є дуже потужною мотивацією, сексуальна енергія веде героя шляхом до досягнення місії. Все, що робить персонаж, він робить заради неї – таємничої власниці будинку. Кульмінацією його прагнень стає близькість із нею, блідую та напівпрозорою, давно покійною, але не менш жаданою Наталею Дей: «Було щось глобальніше, ніж Земля, Сонце, Всесвіт, вся значимість яких ставала мізерною відносно того, що мав тепер, що тримав в руках, торкався губами, відчував ніжність шкіри, запах тіла, смак губ» [17, с. 396]. Саме ця близькість підводить героя до апогею – зізнання та смерті Булата.

Танатос же в одержимості героя однозначно перемагає Ерос. Смерть перестає бути особливою, сакральною – у цій спотвореній реальності вона володарює, а отже, сприймається як щось буденне. Вона тут – інструмент для встановлення справедливості. Спокійно, без мук совісті, герой планує викрадення доньки Булата Світланки та її вбивство, так само легко викликає дружину Булата, знаючи, що вона має померти біля залізничної станції, забирає з її тіла серце, а потім, приготувавши з нього вишукану страву, годує нею Булата.

Одержимість у психосвіті О. Жовни нерозривно пов'язана зі смертю. Кожен наступний крок герой у своїй одержимості помститися виконує за чітко прописаним сценарієм божевільного квесту, відносно живий він не відчуває ніяких почуттів – він на іншому боці, з мертвими. Він настільки захоплюється ідеєю, місією, яку має втілити, що не відрізняє дівчинку від ляльки, яку сам їй подарував, замість дівчинки вішає саме ляльку, і цим, сам того не знаючи, рятує життя дитині.

Сам О. Жовна пов'язує одержимість із творчістю, можливо, навіть із співтворчістю – не дарма в повісті йдеться про химерний спосіб комунікації з покійною незнайомкою: «листи» від неї були написані на стінах будинку, на дзеркалі, навіть на стелі. І там само відповідає їй герой, таким чином творячи моторошну історію вбивств та насилля в ім'я помсти на стінах будинку. О. Жовна теж співтворює: «Містика теж жіночого роду, категорія ненорми. А оскільки це не норма, зрозуміло, мені це близько. Крім того, містика сама торкається мене, часом заграє зі мною, і я охоче відгукуюся. <...> Певно, ми імпонуємо один одному. Інколи я думаю, що вони допомагають мені» [17, с. 23–24].

І. Котик пише: «Від певного часу Жовна практикує спосіб письма, доволі своєрідний як на автора прози із сильним сюжетним стрижнем: не знаючи, про що писатиме, він записує одне речення. Тоді друге, третє. І так далі. Сюжет народжується у процесі письма» [16, с. 286]. Тож процес творчості письменника наближується до того діалогу, який його герой веде з потойбічними силами.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, одержимість у психосвіті О. Жовни – це пограничний стан, в маргінесі реальності, характерний для тих, хто сам належить до не-норми.

Одержимість обов'язково залучає елемент містичного, цей стан – це співіснування із потойбіччям, добровільне підкорення його волі. У повісті «S. H. Second Hand» одержимість містить потужну сексуальну складову – саме пристрасть до містичної покійниці веде героя до здійснення ним місії, яка на нього покладена. Проте в інших творах О. Жовни одержимість може набувати іншої, не сексуальної, природи (як-от, наприклад, в «Партитурі на могильному камені», «Провінційній історії» або в «Визріванні»), та вона завжди пов'язана із сакральністю, творчістю і паталогічністю.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у двох напрямках – по-перше, у вивченні мотивів одержимості у мегатексті О. Жовни, які не пов'язані з Лібідо, по-друге, дослідженні ролі містичного у його психосвіті. Це, на нашу думку, дозволить поглибити розуміння механізмів творчості у психопоетикальній парадигмі письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вівчар С. Оніричні, парапсихологічні і психопатологічні явища у фантастичних оповіданнях Горана Трибусона. *Проблеми слов'янознавства*. 2007. Вип. 56–57. С. 247–251.
2. Куценко М. Дзеркально-символічна трансформація реальності в художній прозі Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. н. Харків, 2016. 213 с.
3. Нестелеєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ : Академидав, 2013. 256 с.
4. Мнич Р. Концепт Mens Sana у творчості Лесі Українки. *Roczniki Humanistyczne*. 2018. Т. LXVI. Vol. 7. P. 112–129.
5. Мазяр О. Творчість у психотерапевтичному вимірі. *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 24. С. 128–135. Брюховецька Л. Олександр Жовна. «Містика й була найбільш розчарована...». *Кінотеатр*. 2005. №5. С. 23–25.
6. Онуфрієнко О. Екзистенційні мотиви творчості Лесі Українки. URL: <http://surl.li/tkhuq> (дата звернення: 28.04.24).
7. Пастух Б. Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського як «історія хвороби». *Слово і Час*. 2013. № 5. С. 64–69.
8. Печарський А. Психоаналітична парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип. 168. С. 13–20.
9. Черниш А. Проза Степана Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі. Суми : Сумський державний університет, 2023. 393 с.
10. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : [монографія]. Кіровоград : «Поліграф-Терція», 2012. 352 с.
11. Гриньова Н. Основи глибинної психології. Умань : Візаві, 2013. 124 с.
12. Freud S. The Interpretation of Dreams. In J. Strachey (ed.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. IV (1900): The Interpretation of Dreams (First Part). London: Hogarth Press, 1953. 627 p.
13. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Київ : Астролябія, 2018. 608 с.
14. Foucault M. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*. New York : Penguin, 1996. 528 p.
15. Поліщук Я. РЕвізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : Твердиня, 2011. С. 64–69.
16. Котик І. Терпкі самотності Олександра Жовни. *Сучасність*. 2009. №3–4. С. 284–288.
17. Жовна О. S. H. Second Hand. *Її тіло пахло зимовими яблуками*. Львів : ЛА Піраміда, 2008. С. 316–386.
18. Колісник С. Фільмографія Олександра Жовни. *Педагогічний вісник*. 2010. №1-2. С. 149–164.
19. Іванишина Л. Ще один божевільний. *Кінотеатр*. 2005. №6. С. 25–26.
20. Брюховецька Л. Олександр Жовна. «Містика й була найбільш розчарована...». *Кінотеатр*. 2005. №5. С. 23–25.